

“HOMO-ECONOMICUS”A KARŞI “HOMO-ISLAMICUS”

Gökhan KARTAL
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
İktisat ABD Doktora Öğrencisi
gokhankartal.gk@gmail.com

Özet

İktisat, sınırlı kaynaklarla sınırsız insan ihtiyaçlarının nasıl karşılanacağını araştıran bilim dalı olarak tanımlanır. Kaynakların sınırlılığı ve ihtiyaçların sınırsızlığı tercih problemini de beraberinde getirmektedir. İktisat eğitiminin en başında öğretilen, Türkçe karşılığı “ekonomik insan” olan Homo-Economicus, sınırlı kaynaklar ve sınırsız ihtiyaçlar sorunsalında faydasını maksimum yapmak isteyen ve bu doğrultuda rasyonel karar vermek zorunda olan bireydir. İktisadın genel kabul gören tanımı düşünüldüğünde Homo-Economicus bencil olmak zorundadır. Bu doğrultuda ilk düşüneceği şey kendi faydasını artırmaktır. İktisadi anlamda verdiği bütün kararlar rasyonel akla uygun, her şeyi maddi düşünen dolayısıyla manevi değerleri önemsemeyen karar alan, seçimlerinde özgür, çıkarıcı bir iktisadi rasyonaliteden bahsediyoruz. Peki, çoğunluğu Müslüman olan bir ülkede Müslüman bir bireyin ekonomideki kararları Homo-Economicus gibi mi olmalı? İslâm’ın ekonomik hayata bakışı yerleşik geleneğin en önemli ve en çok tartışılan unsuru Homo-Economicus ile ne kadar uyumlu mesela?

Bu çalışmamızda iktisat literatürünün en önemli kavramı olan “pragmatik” ve “hedonist” Homo-Economicus ile İslâmî açıdan ekonomik insan olarak tanımlayabileceğimiz “altruist” veya “diğergam” Homo-İslamicus kavramlarının karşılaştırılması olarak incelenmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Homo-Economicus, Homo-Islamicus, İslâm Ekonomisi, Rasyonel İnsan, Pragmatizm ve Altruizm.*

“HOMO-ISLAMICUS” AGAINST TO “HOMO-ECONOMICUS”

Abstract

Economics is defined as a science branch explores how to satisfy the unlimited human needs with limited resources. Limitations of resources and immensity of the needs brings along with the problem of choice. Homo-Economicus that word meaning “economic man” that taught economics at the beginning of training is concept means that people who meets unlimited needs with limited resources in the most rational way. Built in economics perhaps the most important concept of Homo-Economicus in the general conceptual framework can be defined as the individual’s decision to maximizing its benefits. When the generally accepted definition of economics Homo-Economicus has to be considered selfish. The first thing to consider in this regard should be to increase their benefits. all decisions are rational economic sense given reasonable, moral values and therefore make decisions without worrying considering everything material, free elections, we are talking about a hard-nosed economic rationality. So, the decision of the majority of Muslims in a country with a Muslim individual economy should be like Homo-Economicus? The most important and most controversial element of the economic life of Islam’s view of how compatible such as Homo tradition built by Economicus?

In this study, it is aimed to investigate the most important concept in economics literature “pragmatic” and “hedonistic” Homo-Economicus and “altruist” Homo-Islamicus that can be described as economic human terms in Islamic comparatively.

Key Words: *Homo-Economicus, Homo-Islamicus, Islamic Economics, Rational People, Pragmatism and Altruism.*

Giriş

Neo-Klasik ekonominin temel varsayımı olan ekonomik hayattaki bireyi tanımlayan Homo-Economicus birçok açıdan sorgulanan bir kavram olmuştur. Belki de en büyük tartışma “Homo-Economicus”un değer yargılarına sahip olmadığı konusundadır. Batı

orijinli olan bu kavram dolayısıyla batı kültür ve medeniyetinin insanını tasvir etmektedir. Bu nedenle Müslüman bir bireyin ekonomik hayattaki yerini tam olarak tasvir edemez. Gerek bünyesinde barındırdığı çokça eleştirilen özellikleri gerekse Müslüman bir toplumun değer yargılarını içermemesi nedeniyle alternatif bir “ekonomik insan” modeline ihtiyaç duyulmuştur. Çalışmamızın amacı kendi inanç ve kültür değerlerimize uygun bir ekonomik model tasvir etmektir. Bu doğrultuda öncelikli olarak “Homo-Economicus” ele alınmıştır. Daha sonra İslam Ekonomisi incelenerek İslam’da nasıl bir ekonomik insan tasvir edildiği konusunda inceleme yapılarak İslami açıdan ekonomik insan “Homo-İslamicus” tasvir edilmiştir. Son olarak iki ekonomik insan modelinin özellikleri karşılaştırılmıştır.

Homo-Economicus

Homo-Economicus kimdir ve neden eleştirilmektedir. Çalışmamızın ilk bölümü bu iki soru üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Homo-Economicus Kimdir?

İktisat sınırlı olan kaynaklarla sınırsız olan insan ihtiyaçlarının nasıl karşılanacağı araştıran bir bilim olarak tanımlanabilir. Tanımdan iki faktör göze çarpmaktadır. Denklem bir tarafında sınırlı kaynaklar diğer tarafında sınırsız insan ihtiyaçları. Kaynaklar ve ihtiyaçlar sorunsalındaki özne haliyle insan. Eşitsiz gibi görünün bu iki kavramın bir şekilde dengeye gelmesi gerekiyorsa o zaman “homo” buna uygun bir seçim yapılmalı. O zaman ekonomik aktörlerin seçimleri bu iki önemli değişkeni dengeye getirecek en önemli faktördür. Tüketiciler faydalarını üreticiler karlarını maksimize etme peşinde. Bu iki unsur arasındaki çıkar çatışması belli bir noktada çokça duyduğumuz üreticilerin arzı ile tüketicilerin talebinin eşitlendiği noktada ekonomik denge sağlanıyor. Ekonomik aktörler kendilerine en uygun pozisyonu almak için mücadele halindedir.

İktisat eğitiminin en başında öğretilen, Türkçe karşılığı “ekonomik insan” olan Homo-Economicus, sınırlı kaynaklar ve sınırsız ihtiyaçlar sorunsalında faydasını maksimum yapmak isteyen ve bu doğrultuda rasyonel karar vermek zorunda olan bireydir. Kısaca sınırlı kaynaklar ve sınırsız ihtiyaçlar sorunsalında faydasını maksimum yapmak isteyen ve bu doğrultuda rasyonel karar vermek zorunda olan ekonomik insandır. Homo-Economicus’un en temel varsayımı ise “ekonomik insan”ın bencil olduğudur. Adam Smith’in ünlü Ulusların Zenginliği eserinde çokça insanın bencillğine ve homo-economicus’a atıf yapmış, tek tek her birey kendi faydalarını maksimize ederken aynı zamanda toplumunda faydası maksimize edeceğini savunmuştur. Smith bunu şu şekilde ifade eder: *Yemeğimizi, kasabın, biracının ya da fırıncının iyilikseverliğinden değil, kendi çıkarlarını kollamalarından bekleriz. Onların insanseverliğine değil, bencillğine sesleniriz* (Smith, 1776: 38). *Sermaye ve emek harcayan her birey ne kamu menfaatini destekleme niyetindedir, ne de ona ne kadar destek olduğunu bilir. Adeta görünmez bir el vasıtasıyla, kendi menfaati peşinde koşmakla, toplumun da menfaatine destek olmuş olur* (Karahöyük, 2013: 195).

Smith insan davranışlarının 6 saiki ve iti gücü olarak kendi çıkarını düşünme veya kişisel çıkar, sempati, serbest olma arzusu, mülkiyet hissi, çalışma alışkanlığı ve mübadele, takas ve bir şeyi diğeri ile değiş-tokuş etme eğilimini sıralamakta, en önemli ve temel saik olarak da kişisel çıkarı görmektedir (Darıcı, 2015: 644).

“Homo-Economicus” fayda maksimizasyonu peşinde koşan birey varsayımına dayanıldığında, ahlak felsefesindeki karşılığı, sadece kendi çıkarını düşünen egoist ve hedonist birey anlamına gelmektedir (Akyıldız, 2008: 30). Fayda ise karşılandığında zevk veren karşılanmadığında insana elem ve acı veren şeydir. Burada değindiğimiz kavramlardan biri olan “Rasyonel Ekonomik Ajan” kavramı kesinlikle neo-klasik ekonominin en önemli ve en güçlü ilkesidir. (Bastien and Cardoso, 2005: 118) Liberal iktisatçıların büyük bir kısmı, insanı rasyonel davranan varlık (Homo-Economicus) olarak ele almaktadır (Akyıldız, 2008: 31). Homo-Economicus, tüketici olarak fayda maksimizasyonunu sağlamaya çalışan ve üretici olarak kar maksimizasyonu arzulayan rasyonel insanı anlatmak için kullanılan bir tabirdir. Bütçe imkânları çerçevesinde refahını maksimize eden birey anlamını taşımakta olan Homo-Economicus Bentham’ın fayda görüşlerine dayanmaktadır

(Darıcı, 2015: 642). Bir ahlak ve siyaset felsefesi olan faydacılık, bütün pratik muhakemenin “fayda” temelinde yapılması gerektiğini düşünür. Doğru davranış, doğru karakter ve doğru kanunun amacı faydayı azami seviyeye çıkarmak olup, birinci ve biricik ilkesi “En Büyük Mutluluk İlkesi”dir. Bentham’a göre her mutlulukta iki koşul vardır: hazzın varlığı ve acının yokluğu. En doğru davranış, en büyük erdem, hazzı en fazla çoğaltan ve acıyı en çok azaltan davranış ya da erdemdir. İnsan kendi mutluluğunu arar ve aramalıdır. Faydacılıkta Hedonizme dayalı bir ahlak anlayışı vardır. Bu ahlak, erdemi, yarar sağlayan hareketlere bağlamakta ve bireylerin mutluluğunu temel almaktadır (turkcebilgi.com).

Küreselleşmeyle yaygınlaştırılmaya çalışılan “Dünyanın Yeni Akli” neoliberal anlayıştır. Bu anlayışa uygun olarak da eğitim aracılığıyla “üretilmesi” beklenen insan tipi “Homo-Economicus” olmaktadır. Neoliberal toplum anlayışı diğer sosyal kurumların ekonomiyi temelinde anlamlandırıldığı ve biçimlendirildiği bir dünya görüşüne işaret eder. Bu açıdan, neoliberalizm, ekonomiyi temelinde “toplumun yeniden inşasına yönelik siyasal ve toplumsal bir program” olma iddiasındadır (Cantekin, 2015: 55). Klasik batı iktisadı, sınırlı kaynaklarla yüzleşen sınırsız insan ihtiyacı temeline dayanır. Homo-Economicus mutluluğunu (faydasını) en çoklamaya çalışan rasyonel bireyi temsil eder. Mutluluk peşinde koşan birey, kararlarını duygulardan arınmış fayda-maliyet analiziyle alır. En önemlisiyse mutluluk tamamen maddi birimlerle ölçülmektedir. Kaynakların kıtlığı mutluluklarını korumak isteyen bireyleri rekabet etmeye zorlamaktadır. Sonuç olarak, Homo-Economicus kendi çıkarları peşinde koşan, mal düşkünü ve rekabetçi bireydir (Cunedioğlu, 2010). Homo-Economicus birey, mallar, piyasalar ve diğer ekonomik konularda tam bilgiye sahip, karşılaştığı seçenekler arasında mutlaka değerlendirme yapan, çoğu aza tercih eden, yaptığı tercihler birbiriyle çelişmeyen kişidir (Atik, 2009: 4-5).

Kapitalist ekonomilerde tüketici davranışları tüketicinin egemenliği bakımından açıklanır. Sevdiği bir şeyi serbest bir şekilde satın alabileceğini iddia etmektedir. Bu konuda hiçbir ahlaki kontrol yoktur (Khan, 1994: 14). Neoliberal hayat tarzında “yeni özneye ‘insan sermayesinin,’ sorumlu, bir kar-zarar hesabıyla olgunlaşmış açık seçik tercihlerle biriktirilmesi gereken sermayenin sahibi gözüyle bakılır.” Bu yeni özne “rekabet ve performans” odaklıdır ve “kazanmak” için oluşturulmuş bir “varlıktır” (Cantekin, 2015: 55).

İktisat teorisinde bireyin standart modeli olan Homo-Economicus’un pazar ortamında göreceli olarak birkaç sorunsuz özelliği vardır fakat bu alanın dışında uygulandığında potansiyel ciddi yanıtıcı etkileri vardır. Homo-Economicus belirli tercihler ve dışsal verilenerle bir durum seçiminden ileri gelir. Bu tercihler tüketilen, üretilen ve değişilen mal hizmetler için uygulanır (Ginits, 312 :2000)

Homo-Economicus’un Eleştirisi

Birey, tek tip davranışa indirgenebilecek bir varlık olmayıp, davranışı üreten bilinç ve bilinçdışı süreçleriyle, kendine özgü kişiliğe sahip subjektif bir varlıktır. Kendi davranış doğrultusunu belirleyen hayat tarzları ve önyargıları vardır. Hatta tutumlarının neredeyse tamamı büyük ölçüde önyargıdır (Akyıldız, 2008: 38). Önyargılar, insanlar sabit yaratıklar olmayıp değer yargılarına sahip olmaları, “homo psychologicus” (psikolojik insan) davranışları, “homo politicus” (politik insan) algıları, irrasyonel tutumları, prososyal (toplum yanlısı) yaşayışları, “homo reciprocans” (işbirliği eğilimli insan) görüntüleri Homo-Economicus olgusunu tartışılır kılmaktadır (Darıcı, 2015: 642). Bu nedenle, “Homo-Economicus”un içinde bulunduğu yetersizliğin aşılması için “sınırlı rasyonel davranış” modellerinin geliştirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Bu konuda, White’in iki çabası göze çarpmaktadır. İlk olarak, “Homo-Economicus” a Dewey’in ahlak anlayışını uygulamaya çalışmıştır. Ancak, Dewey’in rasyonalite yerine alışkanlıkların tanımladığı bireyi, “Homo-Economicus” ile tamamen çelişmektedir. White daha sonra “Homo-Economicus”ın karar sürecine Kant’ın ödev ahlakını sokarak, egoizm ya da faydacılığa alternatif yeni bir rasyonel tercih modelini önermeye çalışmaktadır. Ancak Kant’çı düşünceden zıt felsefi yaklaşımların ortaya çıkması bu önerinin önemini azaltmaktadır. Kaldı ki, olgular bireyin rasyonel varlık olmadığını ve davranışın çok boyutlu olduğunu göstermektedir (Akyıldız, 2008: 39).

Lux ve Lutz’a göre “Ekonomik İnsan”ın bencil ve tek boyutlu fonksiyonları neo-klasik

sik anlayışın ciddi şekilde eleştirilmesine ve giderek insanın davranışlarının analizinde belli bir krize düşmesine neden olunmuş ve bu kriz ekonominin insanı sadece mekanik, tek-boyutlu, kendini düşünen sosyal bir hayvan olarak algılayan tamamen ruhsuz natüralist bakış açısından kaynaklanmaktadır. Ortodox ekonomik teorinin insanı mekanik bir varlık olarak gören bu tamamen pozitivist anlayışına karşılık yeni bir insan modeline ihtiyaç duyulmuştur (Kurtulmuş, 1989: 175). Bu soruna Hayek başka boyutta bir çözüm sunmaktadır. Bireyi irrasyonel varlık olarak kabul eden Hayek, rasyonalitenin üretimini piyasaya devretmektedir. Yani, Hayek'e göre, bireyler, piyasada rekabetin baskısı altında, az sayıdaki rasyonel bireyleri taklit ederek mecburen rasyonel davranmakta, rasyonel davranmayanlar ise piyasa tarafından elimine edilmektedir Böylece, Hayek de başka bir rasyonalist tercih modeli önermektedir. Ancak bu yaklaşım da yetersizdir. Çünkü piyasadaki belirsizlik, bir önceki aşamada rasyonel olan davranışın sonraki aşamada rasyonel olmaması sonucunu doğurabilir. Kaldı ki, belirsizlik ortamında, davranışın olumlu sonuç doğurması, akıldan ziyade şans isidir. Sonuç olarak, ne "Homo-Economicus" ne de alternatif olarak sunulan rasyonel davranış modelleri insan davranışını tanımlayamamaktadır. Çünkü insan ekonomik varlıktan ziyade psikolojik varlıktır. Bu nedenle de davranışın belirli bir formülasyon içinde ifade edilmesi mümkün değildir (Akyıldız, 2008: 39).

Ekonomik insan modelini eleştiren çalışmalar genel olarak iki yönde gelişmiştir. Birincisi sadece faydanın maksimizasyonu fonksiyonu çerçevesinde oluşturulan bir modelin bireyin ekonomik davranışlarını açıklamakta yetersiz kalacağından hareketle bireyin tercihlerini etkileyen psikolojik faktörlerin de varlığını gündeme getiren görüştür. İkincisi, faydanın maksimizasyonu prensibine temelden karşı çıkarak yanlışlığını savunan ve bireysel davranışların ekonomik olmaktan çok psikolojik izahları olduğunu iddia eden davranışçı görüştür. Davranışçı yaklaşım ekonomik insan modeline tamamen karşıt alternatif insan modelini geliştirmiştir. Amartya Sen'e göre "Ekonomik İnsan"ı tek-boyutlu faydacılık fonksiyonu ile hareket eden gelişmemiş sosyal bir ilkel varlık (social moron) olarak tanımlar. Kuttner "Ekonomik İnsan"ın varsayıldığı gibi bilgiyi mükemmel algılama ve değerlendirme kabiliyeti olmadığını iddia eder. Bunun yanında Schumacher, Marsden ve Polanyi'ye kadar geniş bir alana yayılan eleştiriler neo-klasik anlayışın insan modelinin ana fonksiyonlarını radikal bir şekilde sorgulamaktadır. Etzioni ise neo-klasik anlayışın insan modelinin "insani" ve "ahlaki" değerler açısından eleştirilerek insanın tek-boyutlu mekanik bir varlık olmaktan öteye karmaşık psikolojik yapısı, tercih ve değerler sisteminin etkisi ile ekonomik faaliyetlere konu olan bir varlık olarak tanımlayarak bu insan tipinin ekseninde oluşan, rasyonelliği, kendi kendini yöneten pazar ekonomisini, ahlaki değerlerin ekonomik tercihler adına göz ardı edildiği, yok varsayıldığı iktisadi analizleri sorgulayan yeni ve insani/ahlaki boyutu ön plana çıkaran bir sentezi alternatif olarak sunmaktadır (Kurtulmuş, 1989: 174-175).

Rasyonel insan (Homo-Economicus) varsayımını eleştirerek ortaya çıkan Davranışsal İktisat, ekonomik verilere psikolojik ve sosyolojik unsurları eklemiştir. Simon (1955) yayınlanan "A Behavioral Model of Rational Choice" adlı makalesinde evrensel rasyonelliğin mümkün olmadığını çünkü organizmanın kendi bilgi ve yetenekleri rasyonelliği sınırlandıracağını ifade etmektedir. Kendi deyimiyle Simon, "evrensel" rasyonellik modelleri ile değil "sınırlı" akılcılık modelleri ile ilgilenmektedir (Can, 2012: 95).

Homo-Economicus'un motivasyonu en yüksek faydayı elde etme gibi çok fazla karmaşıklık göstermemekle birlikte davranışçı insan motivasyonu belirlenmiş bir hedefe ulaşmayı esas alan tek boyutlu ve amaç yönünde ekonomik faaliyetlerde bulunma yerine, muhtemel sonuçlar arasında kendisinin tatminini sağlayacak hedeflere ulaşmada tercih sıralamaları içinde hareket eden davranışçı insanın bu çok boyutlu özelliği ile daha karmaşık bir motivasyon fonksiyonuna sahip olacağı açıktır. Bu doğrultuda insan motivasyonunu açıklamaya çalışan İhtiyaçlar Hiyerarşisi Teorisi, Beklentiler Teorisi, Adalet Teorisi gibi davranışçı teoriler ortaya atılmıştır (Kurtulmuş, 1989: 178-184).

İnsanların tercihleri bazen zorunluluktan olur. İnsan en uygun tercihi yapmaya çalışır fakat insan doğası gereği hata yapabilen bilgileri ve algılama alanları sınırsız olmayan, bu sınırlılıklar ve yanılabilme özellikleri nedeniyle de kararları her zaman doğru olmayabilen varlıklardır. Bu nedenle de her zaman kendileri için en doğru olanı yapmak isteseler de, bu durum uygulamada çoğu zaman gerçekleşmemektedir (Darıcı, 644 :2015).

Homo-Economicus varsayımı 2002 ekonomi Nobel ödülünü alan Daniel Kahneman, bireyin, belirsizlik ve risk karşısında sistematik olarak rasyonel modelle bağdaşmayan şekilde davranabildiğini kanıtlamaktadır. Kahneman'ın bu doğrultuda geliştirdiği refah teorisi Neo-Klasik kuramın dayandığı bu en güçlü varsayımın geçerliliğini sorgulanır hale getirmektedir (Atik, 2009:4-5). Kahneman (2003) "A Psychological Perspective on Economics" isimli makalesinin ilk cümlelerinde "ekonomik aktörlerin rasyonel ve bencil olduğunu ayrıca zevklerinin değişmeyeceğini" okuduğu zaman ürktüğünü, bunun yanı sıra iktisat ile psikoloji arasındaki boşluğu da çok büyük gördüğünü söyler. "Ültilatom Oyunu" ("Dictator Game") ile yaptığı araştırma sonucunda çoğunlukla pazarlıkların reddedildiğini görmüşlerdir. İnsanlar kendilerine haksızlık edilmesinden eli boş gitmeye razı olmuşlardır. Buna göre insanların ekonomik davranışlarının sadece bireysel çıkarlara dayanmadığını yani rasyonel insan varsayımının her zaman geçerli olmadığını göstermiştir. İnsanlar kandırıldıklarını veya saygısızlığa uğradıklarını düşündüklerinde maddi çıkarlarını düşünmeyecektir (Can, 2012: 95-96).

Konow and Earley (2007) para mutlu olmayı nasıl etkiler sorusuna cevap aramak için bir deney gerçekleştirmiştir. Bu bağlamda 2 soruyu inceler. Birincisi daha fazla alturist olmak daha fazla mutluluk getirir mi? İkincisi ise birinci sorunun cevabı evet ise bunun altındaki nedensel ilişki nedir sorularına cevap bulmak için "Ültilatom Oyunu" ("Dictator Game") deneyi yapıyor. Deney sonucunda cömertlik ve mutluluk arasında pozitif bir korelasyon bulunmuştur (Konow and Earley, 2007: 2-29).

Bunun yanında yapılan birçok deneysel çalışmada alturist¹ davranışlar ile kendini iyi hissetme arasında pozitif ilişki bulunmuştur. Benson ve diğ. (1980) çeşitli yardım aktivitelerine harcanan zaman ile yaşam memnuniyeti arasında pozitif bir ilişki bulmuştur. Phelps (2001)'e göre alturist kişiliğe sahip insanların daha mutlu olduklarını ve alturist kişilerin oranındaki düşüşün ABD'de mutluluğun duraksamasına sebep olduğunu tespit etti. Thoits and Hewitt (2001)'e göre mutlu insanlar yardımseverliğe daha eğilimlidirler. Bunun yanında yardımseverlik yaşam memnuniyeti, benlik saygısı hatta fiziksel sağlık açısından da daha büyük mutluluğa yol açmaktadır. Switzer ve diğ. (1995) düzenli yapılan iyilik hareketlerinin daha yüksek bir mutluluk seviyesine ulaşmada pozitif ilişki olduğunu bulmuştur. Eshel ve diğ. (1998), Gintis ve diğ. (2003), McCabe ve diğ. (2003) gibi ekonomistlerin yaptığı son teorik ve ampirik çalışmalar sıkı bir şekilde bencil bir yöntemle hareket etmenin aslında maksimizasyonu için bir başarısızlık olabileceğini ileri sürmektedirler. (Konow and Earley, 2007: 5-6).

Homo-Economicus'un bencillik varsayımın yanında insanları kitlesel tüketime yöneltmesi de eleştiri konusu olmuştur. Moda kitle tüketim icat etmiştir. Moda ise israf icat etmiş ve kapitalistlerin ceplerini büyük kazançlarla doldurmuştur. İsrاف üretilmiş bir arzuyu ifade eder: Her moda takipçisi 'istiyorum' diye mızımlanan bir yaşındaki çocuk gibidir. (Scarboro:12) Kendi ihtiyaçları için değil moda, sağlıklı yaşam, güzellik gibi erişilmez soyut hedefleri satın almak için ömürlerini tüketen bu insanlar birçok bakımdan 1930'lardaki faşist dedeleri gibidir. Bugün torunların tüketim ile doyurmak istediği kimlik ihtiyacını o gün dedeler şiddet ile ırkçılık ile doyuruyorlardı. Faşizm ve komünizm gibi soyut idealler peşinde koşan bu insan sürüleri Cennet'i gökyüzünden yere indirmek isterken yeryüzünü Cehennem'e çevirmişlerdi. (Yılmaz:48)

Homo-Economicus'a yapılan eleştiriler sonucu yara alan Homo-Economicus'a yeniden güç katmak için Darwin'in Evrim Teori²sinden yola çıkarak evrim sürecinde bireysel çıkar peşinde koşmayan bireylerin ayıklanarak sadece çıkarları peşinde koşan bireylerin ekonomik yaşamlarını sürdürebilecekleri yönünde teoriler ortaya atılmıştır (Akyıldız, 2008: 31). Bu ve bu gibi Homo-Economicus'a yeniden güç katmak için birçok teori ortaya atılmasına rağmen Homo-Economicus tartışılmaya devam etmektedir.

İslâm'ın Ekonomik Hayata Bakışı: İslâm Ekonomisi ve Homo-İslamicus

İslâm ekonomisi dendiğinde ilk akla gelen isimlerden biri olan rahmetli Prof.Dr. Sabahattin Zaim Hocanın (2007-1926) Sivil Toplum Dergisinin 11. sayısında verdiği

1 Fedakâr, diğergam.

2 Yalnızca doğaya uyum sağlayabilen, en güçlü olan yani evrilebilen organizmaların hayatını sürdürebileceği.

röportajda: “Toplum insanlardan meydana gelir. İnsanların ise hayattaki iki gayesi vardır: (1) Refaha, (2) felaha ulaşmak. Biri maddidir, biri manevidir. Her insan hayatta mes’ut ve müreffeh olmak ister. Saadete, refaha ermek ister. İkisi beraber gidebilir mi? Gidebilir de gitmeyebilir de. Refaha ererek de saadete ulaşılabilir, refaha ermeden de saadete ulaşılabilir. İnsan refaha erdiği halde saadete ulaşamayabilir. Fakirlik içindeyken de saadete ulaşabilir. Dolayısıyla bu parametreleri öncelikle ayırmakta fayda vardır. Bugün dünyada yapılan şey, sadece maddi göstergeleri ele alarak ülkenin iktisadi konumunu tespit etmek ve iktisadi konum iyi ise o ülke insanlarının, toplumun mes’ut olacağını varsaymaktır. Arz ettiğim yaklaşım doğru ise bu sonucun eksikliği ortaya çıkıyor. Bence toplumdan önce, makro ölçekten önce mikrodan, insandan başlamak gerekir. Çünkü hedef, insanın mutlu olmasıdır. Bu hedefe varılamıyorsa, o vakit, söylenen rakamlar eksik veya yanıltıcı olabilir. Bugün dünyamız, maddeci, materyalist bir yapıyla iç içe olduğu için, insanların kurtuluş noktasını, mutlu olmasını, iç dünyasını ihmal etmiştir” diyor (Zaim, 2005). Bu tespitlere göre en üstün biricik amaç dünyadaki huzur mutluluktan ziyade ahiretteki sonsuz şadete ulaşmaktır. Çünkü dünya hayatı gelip geçicidir. Aslolan sonsuz huzura ermedir. İslâm inancına kurtuluşa ermek için, insanı felaha ulaştıracak birtakım emir ve yasaklar konulmuştur. Bu emir ve yasaklar sosyal, kültürel, ailevi birçok dünyevi ve uhrevi alanın yanında ekonomik alanı da kapsamaktadır. Hatta ekonomik ilişkiler dünyevi ilişkilerde çok önemli yer tuttuğu için felaha ulaşma açısından çok önemli bir yer edinmektedir.

İnsan toplumun nihai amacı maddi zenginliğe erişmek değil felaha erişmektir. Felah (kurtuluşa erme) bu dünyada esenlik, ahrette Allah’ın rızasını kazanma ruhani, kültürel, siyasal, sosyal ve ekonomik bir kapsamı ifade eder. Mikro seviyede, kazanç sağlamak amacıyla isteklerinde özgür, özgürlükten zevk alan, politik ve sosyal yaşamda katılımcı ve kültürel ve ruhsal gelişim için fırsata sahip olan bağımsız bir duruma refere eder. Makro seviyede Felah, kültürel ve sosyal ilerleme için ekonomik bağımsızlık ve özgürlükten zevk alma fırsatıyla sağlıklı bir çevreyle bir toplum kurma demektir (Khan, -251 :1991 255). Felaha erme; manevi (huşu, takva, zikir, tövbe, arınma), ekonomik, (infak, faiz yasağı, sözleşmenin yerine getirilmesi ve güven, adalet, girişimcilik), kültürel, (dualar sistemi, ilim, cinsel iffet, alkol, kumar yasağı, çevre temizliği, iyiliği emretmek, kötülüğü yasaklamak, boş işlerden uzak kalmak), siyasî (Allah yolunda çaba, cihat, devletin rolü) gibi kavramları içeren çok boyutlu bir kavramdır. Bir bireyin bütün hayatını ve toplumun bütün yönlerini kapsar. Farklı koşulları güçlendirir ve birbirini tamamlar. Sosyo-ekonomik kurumsal çerçevenin oluşturulması felaha ulaşmanın başarısını kolaylaştırır (Khan, 43-41 :1994).

Ebu Berze Nadle İbni Ubeyd el Eslemî (r.a)’dan rivayet edildiğine göre Rasulullah (s.a.s) şöyle buyurmuştur: “Hiçbir kul kıyamet gününde şu beş şeyden sorguya çekilmedikçe yerinden ayrılmaz.” Bunlar;

- Ömrünü nerede ve nasıl harcadığından,
- İlmi ve bilgisiyile ne gibi işler yaptığından,
- Malını nereden kazanıp nereye harcadığından,
- Vücudunu nerede yıprattığından (Nevevî, 408).

“Elif Lâm Râ. Bu Kur’an, Rablerinin izniyle insanları karanlıklardan aydınlığa, mutlak güç sahibi ve övgüye layık, göklerdeki ve yerdeki her şey kendisine ait olan Allah’ın yoluna çıkarman için sana indirdiğimiz bir kitaptır. Şiddetli azaptan dolayı vay kafirlerin haline. Onlar, dünya hayatını âhirete tercih eden, Allah yolundan alıkoyan ve onu eğri göstermek isteyenlerdir; işte onlar derin bir sapıklıkindedirler.” (Kur’an, İbrahim, 14:1-2) Ayet-i Kerîme’si insanın sonsuz hayat yerine dünyevi şadeti tercih edenlerin kaybedeceklerini ifade etmektedir. Bundan dolayıdır ki yukarıda bahsettiğimiz sorular karşısında insanoğlu gelip geçici dünyaya aldanırsa bu sınavdan geçmesi imkânsızdır. Ekonomik faaliyetler ilminle ne amel ettin sorusuna dahi doğru cevap vermeye engel olacak şekilde “hayatın keşmekeşliği, işten vakit mi var...” gibi bahaneler üretmeye teşvik edecek şekilde sürdürülebilir. “Azan ve dünya hayatını âhirete tercih eden kişi; Cehennem işte onun için tek barınaktır.” (Kur’an, Naziât, 79:37-39) Batının tek boyutlu anlayışına adanmış olumsuz yaklaşıma karşı Bedüzzaman şöyle diyordu: “Dünya için din feda olunmaz. Biz vatani din için severiz. Dünyayı da din için imar ederiz. (Gülhan, 1997)

İslâm Ekonomisinin Genel Çerçevesi

İslâm ekonomisinin temelleri çok eskilere dayanmaktadır. İslâm ekonomisinin ilk kaynakları olarak Abû-Yûsuf (798-731) Kitâb al-Kharâj, Al-Shaibânî (804-750) Kitâb al-Iktisâb, Abû-Ubaid (...838-) Kitâb al-Amwâl, Abdullah al-Harith bin Asad al-Muhasibi, (...857-) Kitâb Risalat al-Iktisâb wa al Wara”, Abû al-Hasan al-Mâwardî (1058-972) al-Hekâm al-Sûltâniyyah, Al-Râghib Al-Isfahânî (...-1108) al-Zarî’ah fi Makârim al-Sharî’ah, Abû-Hamid al-Ghazâlî (1058-1111) Ihya’ Ulûm al-Dîn, Ja’fer al-Dimashqî (12.yy sonları) al-Isharah fi Mahasin al-Tijarah, Ibn-al-Ukhûwwah (...-1329) Ma”alim al-Qûrbah fi Ahkâm al-Hisbah, Ibn-Taymiya (1263-1328) in al-Hisbah fi al, Ibn-Khaldûn (1332-1406) al-Mûqaddimah sayılabilir.(El-Ashker and Wilson, 2006: 169-273) Ancak, tamamen İslâm ilkelere dayanan bir ekonomi disiplini oluşturma düşüncesi çok yenidir. Ortaçağ Müslümanların Büyük Bilginleri, İslâm metinlerin düşünsel sınırlarının çok ötesine geçmişler, özgürce düşünmüşlerdir. Ne var ki onların ortaya çıkardığı eserlerin hiçbirini, İbni Haldun’un (1332-1406) ünlü Mukaddime’si bile, bağımsız bir ekonomi disiplini doğurmamıştır. İslâm ekonomisi kavramı, İslâm’ı “tam bir yaşam biçimine” dönüştürmeye çalışan Pakistanlı düşünür Seyyid Ebu’l-A’la Mevdudî’nin (1903-1979) eserlerine dayanmaktadır. Mevdudî’ye göre İslâm ibadetlerin yanı sıra eğitim, tıp, sanat, hukuk, politika ve ekonomi dahil olmak üzere insanoğlunun her türlü tecrübesini kapsar. Mısırlı Seyyid Kutb (1906-1966) ve Iraklı Muhammad Baqir al-Sadr (1931-1980) gibi İslâm ekonomisi yazınının biçimlenmesine katılmış başka düşünürler de olmuştur (Kuran, 2002: 16). Muhammad Baqir al-Sadr’a göre İslâm ekonomisi bir bilim değil doktrindir. Ona göre İslâm ekonomisi 3 temel prensibe dayanır: multifold mülkiyet, sınırlı ekonomik özgürlük ve sosyal adalet (Warde, 2010: 40).

Karakoç (2013)’a göre İslâm, bazı Marksist veya kapitalist ekonomistlerin sandığı gibi sadece ekonomik bir doktrin olmadığı gibi birçoğunun da gördüğü gibi sadece bir inanış da değildir. Bir ekonomi anlayışı, tutumu ve çerçevesi de olan bir dünya görüşü, yaşayış ve medeniyet tarzıdır. İslâm’ın ekonomi anlayışında, ne Marksist altyapı teorisi, ne liberalistlerin Homo-Economicus modelleri geçerlidir. Toplum olaylarının altyapısını ekonomi teşkil etmez ve insan da sadece bir Homo-Economicus olamaz. Bu iki aksiyom da, realiteden oldukça uzaklaşan bir soyutlamayla elde edilmişlerdir. Adam Smith ve Marx, bir romancı gibi, birer fert ve toplum düşünmüşlerdir. Ve realiteyle ilgileri, bir romancının realiteyle ilgisi gibidir (Karakoç, 2013: 16-17).

İslâm, sürekli meşru kazancı öğütlemiş, gayri meşru kazanç yolları, sonunda, kişiyi ve toplumu bir yıkıma sürükleyeceği için tümüyle yasaklanmıştır. Bundan dolayı İslâm, servet kazanma için girişilecek faaliyetlerde izlenecek yolları saptamış ve bu hususta toplumu tam bir huzur ve refaha erdirmek için belirli kurallar koymuştur. Bu anlamda ahlâkî değerlerin etkisinden kurtulmuş bir ekonomik faaliyet düşünülemez (Mannan, 1980).

İslâm üretim faktörlerinin kullanımı ve dağılımı (doğal kaynakların kullanımı, emek konusundaki hükümler, paranın atıl bırakılmaması ve faiz yasağı gibi sermayeyi ilgilendiren hususlar), mülkiyet, ekonomik kalkınma ve üretim (ekonomik verimlilik ve üretimin amacı), tüketim (israf yasağı, tüketime yönelik haram ve helal mal sınırlaması...), gelir dağılımı (zekat, infak...) ve devletin rolü gibi birçok ekonomik hüküm içerir.

Malını Nerede Kazandığı

Bir Müslümanın faiz alamayacağından dolayı malını nereden kazandığı sorusunu ilgilendiren üç türlü geliri olabilir: Ücret, kar ve kira.(Zaim, 1978: 231) En zaruri ihtiyaçlarını karşılamak zorunda olan insan için dahi bu kesimlerin dışında kalması imkansızdır. Bu bağlamda bu sorunun muhatabı bütün insanlıktır.

İslâm’da insanların çalışmasının istenmesinin sebeplerinden birisi insana yüklenmiş olan “dünyanın imar edilmesi” görevidir. (Eren, 55 :2012) *Semûd kavmine de kardeşleri Salih’i peygamber gönderdik. Dedi ki: “Ey kavmim! Allah’a kulluk edin. Sizin O’ndan başka hiçbir ilâhınız yok. O, sizi yeryüzünden (topraktan) yarattı ve sizi oranın imarında görevli (ve buna donanımlı) kıldı. Öyle ise O’ndan bağışlanma dileyin; sonra da O’na tövbe edin. Şüphesiz Rabbim yakındır ve dualara cevap verendir.* (Kur’an, Hûd,11:61) Ayet-i Kerime’sinden bize İslâm’ın çalışmayı hem teşvik hem de bunu bir görev olarak gördüğü anlaşılmaktadır.

Ayrıca insana verilen görev yeryüzünün imarıdır, tahribi değil. İslâm kaynakların tüketilip yok edilmesinden ziyade kaynakların korunduğu bir ekonomi görselleştirir. (Khan, 1994: 16) Doğal kaynaklar ekonomik açıdan en verimli şekilde kullanılması gerekmektedir. Üretimde kullanılan girdiler doğal kaynak şeklinde Allah tarafından insanoğlunun kullanımına verilmiştir. Bu kaynaklar üretim faktörü olarak kullanılarak insanoğlunun ihtiyaçlarının karşılanması için üretimde kullanılmakta, ya da doğrudan tüketilmektedir. (El-Ashker and Wilson, 2006: 41-42) Bu nedenle israf ve tebzir'e neden olmadan kaynaklar etkin bir şekilde kullanılarak üretim yapılmalıdır.

İşçinin ücreti yaptığı işin niteliğine ve miktarına oranla vermesi gerekmektedir. İslâmiyet işçi ve işveren çeşitli sorumluluklar yüklemektedir. İşverenin en önemli görevini Hazreti Muhammed (s.a.s) "*İşçinin ücretini alınındaki teri kurumadan veriniz*" ve "*Ben kıyamette üç kişiyi çalıştırıp ücretini vermeyen kimse*" diyerek işverenin işçiyi görevini belirtmekte işçi açısından da belirli bir süre fiilen çalışmak, işverene ait eşyaları korumak, anlaşma şartlarında belirtilenlere uymak ve işini iyi yapma sorumluluğu yüklemektedir. (Cunedioğlu, 2010) İslâm'da çalışma rızık için değil, İslâm için, toplum için çalışmadır. (Gülhan, 1997) "*İnsan ancak çabasının sonucunu elde eder.*" (Kur'an, Necm, 53:39) "*Geçimini temin için helal yolda çalışın Allah yolundadır.*" ifadeleri emeğin önemine dikkat çekilmiştir. Tabakoğlu'na göre İslâm'da insanın en önemli kazanç sahası emek olup sermaye diye bir değer yoktur. Sermaye bir noktada birikmiş emektir. (Tabakoğlu, 2014)

Borçluları köleliğe iten bir uygulama olan riba, ciddi toplumsal çatışmalara neden olmaktadır. Kur'an'ın birçok yorumcusu, riba'nın yasaklanma amacının toplumsal açıdan zararlı mali uygulamaların engellenmesi olduğunu belirtmiş, borçlarını zamanında ödeyemeyen borçlulara hoşgörülü davranmasını sağladığına işaret etmiştir. (Kuran, 2002: 75-76)

Haram ve helal ölçüleri, kazancın temelde emeğe dayanması kuralı, paranın sırf para olduğu için para getirmesinin yasak oluşu (faiz yasağı), kazancın belli bir nispetinin bir sosyal adalet vergisi gibi devlet eliyle alınarak fakir sınıflara transferi (zekat), bir Müslümanın öbür Müslümanın durumundan tam sorumlu oluşu, israf yasağı, parayı bir işte kullanamayacak şekilde biriktirme, yani parayı iş dışına çıkarma yasağı, insanın, kendisini de, çocuklarını da, bütün mallarını da İslâm yolunun bir mülkü ve hakkı sayma şuru gibi İslâm'ın koyduğu bu kurallar bütün insanların hem bu dünyada hem de ahirette mutlu olmak için, biri açken diğeri tok yatmaması için konulmuş kurallardır. (Karakoç, 2013: 35-36)

Üsame (r.a)'den bildirildiğine göre Peygamber (s.a.s) şöyle buyurdu: "Ben cennetin kapısında durdum, gördüm ki girenlerin çoğunluğu darlıkta yaşayan muhtaç kimselerdi. Zenginler ise hesapları görülmek üzere alıkonulmuştu. (Nevevî:260) Bu Hadis-i Şerif zenginliğin en büyük imtihan meselesi olduğu, zenginlerin bu konuda daha çetin bir sorgudan geçeceğini bizlere haber vermektedir.

Malını Nerede Harcadığı

İslâm toplumunda tüketici davranışları İslâm'ın ahlaki, sosyal ve kültürel normlar tarafından yakın bir şekilde etkilenir. Bu tüketici için mutlak egemenliğini ortadan kaldırmaktadır. (Khan, 251 :1991). "*Allah yolunda sevdiğiniz şeylerden harcamadıkça iyiliğe asla eremezsiniz. Ne harcarsanız Allah onu hakkıyla bilir.*" (Kur'an, Âl-i İmrân,3:92) ayeti bir Müslümanın malını Allah yolunda harcaması gerektiğini bizlere bildirmektedir. İnsan helal işlerde katılmakta özgürdür fakat kazandıklarını istediği gibi harcamakta özgür değildir. Tüketim, tasarruf ve yatırımda bireyin özgürlüğü üzerinde sınırlamalar vardır. Örneğin, kişiler özel kazançlarını bir bahaneyle israf edemez. Kendileri için gerekli olmayan zenginliklerini aşan kısmını harcamak zorundadır. Dahası zekât olarak bilinen kişinin kazancından sosyal ihtiyaçlar ve kişisel ilişkiler için harcanması beklenir. Bu yüzden ekonomik gücün yoğunlaşmasını ve monopollerin ortaya çıkmasını önleyen bir mekanizmaya sahiptir. İslâm mirasının kuralları zenginliğin yeniden dağıtımı için bir katalizör olarak hareket eder. (Khan,1991:250) İhtiyaçtan fazla yapılan tüketim israf sayılacağından İslâm'da insanlar ancak gerçek manadaki ihtiyaçlarını karşılamalıdır. Fazla harcama yapmamak insanları tasarrufa yöneltecek, yapılan tasarruflar atıl bırakılmayacağından

ve faize yatırılmayacağından yatırıma dönüşecektir (Eren,2012:60). Yatırımların artması da ekonomik gelişmeyi beraberinde getirecektir.

Ekonomik hatta ekonomik olmayan insan davranışlarında aşırıya kaçmamalı, ölçülü olmayı öngörmektedir. Gerçek sadık müminler Kur'an'da "...Yiğün için fakat israf etmeyin. Çünkü o, israf edenleri sevmez." (Kur'an, Araf: 7:31) "Akıyaya, yoksula ve yolcuya hakkını ver. Gereksiz yere de saçıp savurma! Çünkü savurganlar şeytanların dostlarıdır. Şeytan da rabbine karşı çok nankördür. Eğer sen kendini dahi rabbinden umduğun bir lutfu beklemek durumunda (ihtiyaç içinde) olduğun için onlara ilgi gösteremiyorsan, hiç değilse kendilerine rahatlatıcı bir söz söyle! Eli sıkı olma, ölçüsüzce eli açık da olma; sonra kınanacak, kendi kendine hayıflanacak duruma düşersin! Rabbin rızkı dilediğine bol bol verir de kısar da. Şüphesiz ki O, kullarından haberdardır, onları görmektedir." (Kur'an, İsrâ, 17:26-30) ifadeleriyle ne aşırıya kaçılmasını ne de cimrilik edilmesini tavsiye etmiştir. Ölçülülük İslâm ideolojisinin temelidir. "Allah'ın sana verdiğinden âhiret yurdunu kazanmaya bak ve dünyadan nasibini unutma! Allah sana ihsan ettiği gibi, sen de insanlara ihsanda bulun. Yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışma! Şüphesiz Allah bozguncuları sevmez." (Kur'an, Kasas, 28:77) Sadece maddi kaynakların kullanımında değil aynı zamanda dinde de aşırıya kaçılmamasını tavsiye eder.³ (El-Ashker and Wilson, 2006: 40-41)

Tüketim konusunda Tabakoğlu kanaatkar insan tipi ön planda olması gerektiğini ifade ediyor. (Tabakoğlu, 2014) "Allah'ın size verdiği helâl ve temiz rızıklardan yiğün ve iman etmiş olduğunuz Allah'ın yasaklarından sakının." (Kur'an, Mâide, 5:88) denilmektedir. İçki, kumar, gayr-i meşru kadın ilişkileri, toplum ahlakını bozan eğlence kurumlarının teşek-külüne engel sosyal müeyyideler, israf yasağı, bir Müslümanın öbür Müslümanları en az kendisi kadar, hatta kendisinden de çok düşünmesini gerektiren toplum ahlakı, lüks yasağı, Müslümanlar arasında tüketim eşitliği kuracaktır (Karakoç, 2013: 52).

Müslümanın çalışma amacının zekat vermek olduğunu "Müminler kesinlikle kurtuluşta ermiştir; Ki onlar, namazlarında derin bir saygı hali yaşarlar; Anlamsız, yararsız şeylerden uzak dururlar; Zekâtı verirler; İffetlerini korurlar; Sadece eşleriyle veya ellerinin altında olanlarla (câriyelerle) yetinirler, bundan dolayı da kınanacak değillerdir. Ama her kim bunun ötesine geçmek isterse işte haddi aşarlar onlardır. Yine o müminler emanetlerine ve ahidlerine sadakat gösterirler..." (Kur'an, Mü'minûn, 23:1-8) ayetinden anlaşılmaktadır. Zekat, bir bakıma bir din kurumu, bir bakıma bir ekonomi kurumu, bir bakıma da bir sosyal kurumdur. (Karakoç, 2013: 28) Müslüman zengin olmayı başkalarına yardım etmek için ister. İslâmiyet'teki zekat müessesesi sadece kendini düşünmeyen, başkalarının faydasını da artırmaya çalışan bir insan modeli öngörmektedir. (Eren, 2012: 55-56)

İslâm'da geliri yeniden dağıtmak amacıyla kullanılan temel milli gelir ve transfer ödemeleri araçları zekât (nisap denen belirli bir düzeyin üzerindeki servetten alınan vergi), sadaka (gönüllü yardım), ganimet (savaş ganimetleri), haraç (savaş boyunca topraktan alınan vergi) ve öşürdür (tahıldan alınan vergi). Sosyal adalet ve "tevhit ve kardeşlik" açısından bu politikalar önem arz etmektedirler. İslâm'da çalıştığının karşılığını alırsınız esası vardır ancak çalışamaz durumda olanlar ya da iş arayıp da bulamayanlar için bu esas geçerli değildir. (Cunedioğlu, 2010)

İslâm Ekonomisinin Prensiplerinden Yeni Bir İnsan Modeline: Homo-İslamicus

İslâmiyet'te insan faktörü esas olduğu, insanın eşrefi mahluk oluşundan hareket edildiği ve "Bu insan bu hayata için gelmiştir?" sorusunun cevabını arama esas olduğu için insandan başlanmalıdır. Yaratıcımız "Bu dünya bir imtihan dünyasıdır, burada güzel hareket ederseniz, güzel davranırsanız, hem refaha, hem felaha ulaşırsınız. Hem bu dünyada mutlu olursunuz, hem de benim huzuruma ak yüzle gelirsiniz. İmtihani vermiş olursunuz." diyor. (Zaim, 2005) İslâm ekonomisinin insanı olarak tanımlayabileceğimiz Homo-İslamicus, serbest piyasa ortamında rekabet eden, mülkiyet hakkının devletçe garanti edildiği fakat bu hakkı kişisel olmaktan ziyade toplumsal amaçlarla yöneten kişidir. Bu kişi işçi ise, emir ve talimatları dinleyen, işini tam ve süratli yapan, işvereni ile uyum ve dayanışma içerisinde ve "en helal gelirin, işvereniye saygılı olan işçinin geliri" olduğu bilinci ile hareket eder. Aynı zamanda Homo-İslamicus, tüketimde israf ve lüksten kaçınan, servetini atıl bir biçimde bırakmayan kişidir. Homo-Islamicus'un

3 Ayrıca bkzn. Nevevî,143.

rasyonel davranışı yatırım yapmaktır. Gelirinin bir bölümünü zekat olarak devlete ya da ihtiyacı olan kimselere vererek sınıf mücadelesi ve kinin yerini ahenk ve sevgi alır (Temelli, 48 :2015).

İslâm'daki insan modeli diğergamlığı (alturizm) içermektedir. Kur'an'da iyi insanları şu şekilde tarif eder: "... Onlar, verdikleri sözü yerine getirirler ve dehşeti her yerde hissedilen bir günden korkarlar. Onlar, kendileri sevip istedikleri halde yoksula, yetime ve esire de yemek verirler. (Ve şöyle derler:) 'Biz sizi Allah rızası için doyuruyoruz; sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz.'" (Kur'an, İnsân, 76:7-9) İslâm'a göre insanlar sadece kendilerini düşünmez, kendileri için istediği ve sevdiği şeyleri diğerleri için Allah rızası için de sever ve ister (Eren, 2012: 56-57). "Hiçbiriniz kendisi için istediğini, mü'min kardeşi için istemedikçe gerçek iman etmiş olamaz..." (Buhârî, İmân, 7) hadisi şerifi bu durumu anlatmaktadır.

İslâm toplumunda takva en yüksek kabuldür. Takva adalet, ihsan (yardımseverlik), infak (Allah yolunda hayırsever harcamalar), zikir (Allah'ı anma) gibi değerler kümesidir. Kendi içinde bu değerleri yerleştirmesi insan için eşsiz bir kariyer gerçekleştirme olanağı verir. Toplumda iyi bir yer statüyü aramak takvaya ulaşmak içindir. Buda kişinin enerjisini açgözlülükten uzak, manevi ve sosyal olarak kendini geliştirme çabasına yönlendirir (Khan, 16 :1994; Khan, 284 :1995).

Ahmet Tabakoğlu "İslâmi Davranış Rasyonalitesi"ni Allah'a tevekkül etmek ve işlerinde Allah rızası kazanma düsturuyla hareket etmek olarak tanımlamıştır. (Cunedioğlu, 2010) "*Ticaretin de satımın da kendilerini Allah'ı anmaktan, namazı hakkıyla kılmaktan ve zekâtı vermekten alıkoyamadığı, gözlerin ve gönüllerin dehşetle sarsılacağı bir günden korkan kişiler; Anarlar ki, Allah kendilerini, yaptıklarından daha güzeli ile ödüllendirsın, daha fazlasını da lutfundan versin. Allah dilediğini hesapsız rızıklandırır*" (Kur'an, Nûr, 24:37-38) ayetinde bireyin elindeki malın derdine düşüp asıl var oluş nedenini unutmaması gerektiğini vurgulamaktadır. "*Mal ve çocuklarınızın sizin için birer imtihan olduğunu ve büyük mükâfatın Allah katında bulunduğunu bilin.*" (Kur'an, Enfâl, 8:28) Ayet-i Kerîme'sinde yine aynı düstura dikkat çekmektedir.

İslâm'da varolan normlar "iyiyi emredip kötüyü yasaklar"; israftan, savurganlıktan ve gösterişten kaçınılmasını emreder; zararlı sonuçlar doğuracak etkinliklere karşı çıkar; cömertliği teşvik eder ve bireyleri çok çalışmaya, fiyat belirlerlerken adil davranmaya ve başkalarının hakkını yememeye çağırır. Kısacası, bu normların işlevi, bencil ve açgözlü Homo-Economicus'u bir erdem abidesi olan Homo-İslamicus'a dönüştürür. Homo-İslamicus, spekülasyona, kumara, istifçiliğe ya da yıkıcı rekabete başvurmadığı sürece servet edinmekte serbesttir. Karşı tarafın hakkına saygı göstermek şartıyla, kendi çıkarına en uygun fiyatları elde etmek için pazarlık yapmasında da bir sakınca yoktur. Demek ki, ideal bir İslâm ekonomisinde bireyler, pek çok özgürlüğe sahip olmakla birlikte isteklerinin tümünü ahlaki bir süzgeçten geçirecektir (Kuran, 81-80 :2002).

Sabahattin Zaim'e göre İslâm, insanı İslâmi prensiplerle, Allah'ın emir, nehiy ve nasihatleriyle eğittikten sonra iktisadi hayata salar ve serbest bırakır. Homo-İslamicus, İslâm ekonomisinin prensiplerini uygulayacak olan bu "Müslüman-Adam" tipidir (Zaim, 1978: 228). Tabakoğlu, Homo-İslamicus denilmesinde bir sakınca olmadığını fakat bu lafı kullanımına taraftar olmadığını, bunun yerine "İnsan-ı Kâmil"i tercih ettiğini ifade ediyor. Ona göre Osmanlı (İslam) ekonomik sisteminde ahilik, Batı ekonomik sistemde (kapitalizm) burjuva yani Homo-Economicus vardır. (Tabakoğlu, 2014)

İslam ekonomisinin temel varsayımlarından yola çıkarak İslâmi yaşayışa uygun ekonomik hayattaki insanın yani Homo-İslamicus'un sahip olması gereken özellikleri şu şekilde özetleyebiliriz: (Zaim, 233-228 :1978)

Üretim ve tüketim konusunda:

İnsan, davranışında dengeli olacaktır.

İnsan, Allah'ına "*Ey Rabbimiz, bize dünyada da iyi bir nasib ver, ahirette de iyi bir nasib ver ve bizi cehennem azabından koru*" (Kur'an, Bakara, 2:201) diyen; Ahiret için hemen ölecekmiş gibi, dünya için hiç ölmeyecekmiş gibi çalışan ve Allah'ın "*Namaz kıldını mı artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lutfundan nasip arayın. Allah'ı da daima çok anın ki kurtuluşa eresiniz.*" (Kur'an, Cuma, 62:10) emrine uyarak yaşayan insandır.

Tüketim harcamalarının sadece gelirin bir fonksiyonu olmadığı görüşünden hareket

eder.

Harcamaları İslâmi meşruiyet çerçevesi ile sınırlandırır, gelirini içkiye, kumara, gayri-meşru kadın ilişkilerine harcamaz.

Lüks ve gösteriş üzere tüketimden kaçınır.

Tüketimde israfa kaçmayacağı gibi, zaruret olmadıkça da borç altına girmez,

Geliri ihtiyacından fazla ise tasarruf eder.

Beşikten mezara kadar ilim tahsil eder, ilmin kaybolmuş bir malı olduğuna inanır.

Müslüman işçi ise,

Geçimini temin için fikri ve bedeni mesai sarf etmiş olmasından dolayı iftihar eder.

“... *Yapmakta olduklarınızdan dolayı kesinlikle sorgulanacaksınız.*” (Kur’an, Nahl, 16:93)
“*İşçinin işi yaptığı vakit, güzel yapmasını Allah muhakkak sever*”, “*en iyi kazanç, işine özen gösteren ve işverene saygı ile bakan işçinin elde ettiği kazançtır.*” Allah’ın ve Peygamberin bu sözlerini bilerek çalışır.

Müslüman adam temizdir, görünüşü (kılık-kıyafeti) iyidir, geçimlidir, emir ve talimatları dinler, tez canlıdır, işini sever, işini sonuna kadar yapar, işini kontrol eder ve düzeltir, işini tam yapar, süratli çalışır, temiz iş çıkarır, işbirliği yapar, tenkide açıktır, iş başında uygun şekilde hareket eder, düzenli bir iş sırası takip eder, alet-teçhizat, ham madde ve malzemelere gerektirdiği gibi ihtimam eder, alet ve motorlu teçhizatı uygun şekilde kullanır, ham madde ve malzemeleri ekonomik şekilde kullanır, verimli çalışma metodlarını uygular, sağlık ve emniyet tedbirlerine riayet ederek işinde bu prensiplerle çalışır.

Bütün bu çalışması sonucunda aldığı ücretten dolayı Allaha şükretmesini bilir; başkalarının kazancına göz dikip haset etmez. İşverene kinle bakmaz. “*Hani Rabbiniz, Eğer şükrederseniz size (nimetimi) daha çok vereceğim, nankörlük ederseniz hiç şüphesiz azabım pek şiddetlidir!*” diye bildirmişti.” (Kur’an, İbrâhîm, 14:7)

Müslüman işveren ise,

Özel teşebbüs erbabı olup ziraat ticaret, hizmet veya sanayi kesiminde çalışıyorsa, mülkiyet hakkının devlette güvenlik altına alındığını, çalışması sonucunda elde ettiği meşru malların çocuklarına miras olarak kalacağından emin olarak, devletin iktisadi faaliyetine müdahale etmeyeceği güveni içinde istikbale emniyetle bakar, geçimini helal yollarla sağlamanın şart olduğunu bilir.

Elde ettiği bu servet ve gelirin sırf çalışmasının sonucu olmayıp Allah’ın takdiri ile tahakkuk ettiğine inanır. Bilir ki eşya da insan da Allaha aittir. Mülk mutlak manada sadece onundur. “*Göklerin, yerin ve içlerindeki her şeyin hükümrânlığı Allah’a aittir. O her şey kâdirdir.*” (Kur’an, Mâide 5:120) “*Allah dilediği kimselerin rızkını bollastırır ve daraltır. Onlar dünya hayatıyla sevinip mutlu oluyorlar, oysa âhiretin yanında dünya hayatı, geçici bir faydadan başka bir şey değildir.*” (Kur’an, Ra’d,13:26)

İşçisini gözetir, kalbini hoşnut eder. Ücretini, hakkı ölçüsünde, vaktinde öder. “*Üç kimse vardır ki, kıyamet gününde ben onların hasmıyım. Bunlardan biri, işçiyi çalıştırdıktan sonra ücretini tam olarak vermeyen kimsedir.*” uyarısıyla hareket eder.

“Onları güçlerinin yetmediği şeylerle mükellef kılmayınız.” hadisi şerifini hatırlar.

İş yaparken, hileden, spekülasyondan, vurgunculuktan ve tekelci davranışlardan kaçınır.

Emek sarf etmeden ve riske katlanmadan sırf parasını kullanarak para kazanmasının(haram) mümkün olmadığını bilerek hareket eder(Faiz yasağı),

Allah yolunda harcamada bulunur.

İsraftan, cimrilikten, serveti yıgmaktan ve iddihardan (parayı üretimden kaçırmak) sakınır.

İnsanlar arasında kazanç ve gelirden mutlak eşitlik olamayacağını kabul ederek kendi gelirini meşru yoldan artırır, başkalarının gelirine göz dikmez.

Homo-Economicus’a Karşı Homo-İslamicus Karşılaştırması

“İktisat” kelime olarak “vasat yol” olan İslâmî bir kavramdır. Bugünkü çağdaş ekonominin temeli menfaate, tüketime, israfa dayalıdır. Onun için bizim “iktisat” tabirimiz gerçekte Batı’nın kullandığı “ekonomi bilimi” tabirinden çok daha değişik bir kavramdır. Mesela İbn Haldun, “kasd” tabirini kullanıyor; iktisad kelimesi bu kökten geliyor. Kasd, itidal, orta yol, ne ifrat ne tefrit anlamına geliyor. Bu bakımdan cimrilik de israf da iktisat etmek değildir. Maddi ve manevi ihtiyaçlarında karşılıklı denge içinde hareketlerini düzenleyebilen insan, iktisadi adam yerine “Müslüman İnsan” (Homo-İslamicus) modelini oluşturur. (Gülhan,1997) TDK’da iktisat kelimesinin anlamı 1.ekonomi 2.tutum (bknz:tdk.gov.tr) olup, iktisād “1.itidal üzere hareket etme, 2.harcamada tasarruflu olma” anlamındadır. ilm-i iktisād “ekonomi” anlamına gelmektedir. Ekonomi kelimesi ise Fransızca économie “1.iktisat bilimi, 2.tutumluluk” sözcüğünden alınmıştır. Fransızca sözcük Eski Yunanca οικονομία οικονομία “ev idaresi” sözcüğünden alınmıştır. Bu sözcük Eski Yunanca οικονόμος οικονόμος “ev idare eden, kâhya, vekilharç” sözcüğünden türetilmiştir. Yunanca sözcük Eski Yunanca οἶκος οἶκος “ev” ve Eski Yunanca νόμος νόμος “yönetim, düzen” sözcüklerinin bileşimidir. İngilizcede 19.yy sonuna dek oeconomy yazımı yaygındır. Türkçemize ilk ekonomi olarak girmiştir. (etimolojiturkce.com) Görüldüğü gibi batılı bir kavram olan ekonomi ile İslâmî bir kavram olan iktisat kelimeleri anlam ve köken olarak farklı yapıdadırlar. Karakoç’a göre İslam ülkelerinde iktisatta İslam toplumuna uygun olmayan sonuçlar doğuran batı orijinli inceleme ve yorumlar yapılmaktadır (Karakoç, 2013: 7).

İslâm insanı çok geniş bir çerçevede ele alır. Bediüzzaman’a göre insan birçok önemli ve karmaşık özelliği barındırır, bir bakıma kâinatın küçük bir modelidir (Eren, 372 :2013). Kâinatın ne varsa küçük bir örneği insanda vardır. Yeryüzünün dörtte üçü sudur, insanın vücudunun da dörtte üçü sudur. Toprakta demir, bakır, çinko, fosfor gibi elementler vardır, bedenimizde de bu elementlerin hepsi mevcuttur. Yeryüzünde dağlar, topraklar, bizde ise kemikler vardır. Yeryüzünde nehirler vardır, bizde kılcal damarlar. Yeryüzünde ormanlar vardır, bizde saç ve kıllar. Âlemde levh-i mahfuz (her şeyin yazıldığı levha) vardır, biz de ise hafıza kuvveti. Âlemde arş, bizde kalp, Âlemde kürsü, bizde akıl, Âlemde misâl âlemi, bizde ise hayal kuvveti, Âlemde şeytan, bizde nefis ve lümme-i şeytaniye, Âlemde melek, bizde ilhamlar, Âlemde itme ve çekme kuvveti, bizde ise dafia ve cazibe kuvveti, Âlemde kasırgalar ve fırtınalar, bizde ise öfke, Âlemde bahar, bizde neşe... Bunlar ve daha birçok benzerlikler insanın küçük bir kâinat, kâinatın ise büyük bir insan olduğunu ispat eder. (ilmedavet.com) Yani insan tek boyutlu bir varlık değil, kainat gibi karmaşıktır.

Homo-İslamicus ile Homo-Economicus arasındaki en önemli ayırım alturizm varsayımındandır (Warde, 2010: 44). Homo-Economicus’un en önde gelen özelliği bencil olduğu varsayımıydı. “Eğer sana cevap vermezlerse bil ki onlar sırf kendi bencil arzularına uymaktadırlar. Allah’tan bir yol gösterme olmaksızın, sırf kendi bencil arzularına uyandan daha sapkını kim olabilir! Elbette Allah zalim kavmi doğru yola iletmez.” (Kur’an, Kasas, 28:50) Yani Homo-Economicus bencil olabilir fakat Homo-İslamicus bencil olamaz. Aynı şekilde “O halde gücünüz yettiğince Allah’a saygısızlıktan sakının; dinleyin, itaat edin ve kendi iyiliğinize olmak üzere başkaları için harcayın. Kim nefsinin bencilliğinden korunmayı başarsa işte kurtuluşa erecekler onlardır.” (Kur’an, Tegâbün, 64:16) ayeti insanın nefsinin bencil olma eğiliminde olduğunu fakat bencilliğinden kurtulan insanların kurtuluşa ereceklerini ifade etmektedir.

Batı medeniyetinin mekanizma bağımlı, çıkarıcı ve indirgemeci karakterine karşılık İslâm, tevhide dayanan bir değerler sistemidir. Bediüzzaman’ın, eşyanın tabiatının gereği tehlikesine ilişkin görüşlerine benzer şekilde Fromm sözü edilen seküler modern dünyanın, insana “istediğine ulaşabileceği” vaadinin kaosla sonuçlanacağını ifade etmektedir. Bediüzzaman’a göre Sekülerleşme varlık âlemi üzerinde metafizik bütün denetimlerin kırılması, bir anlamda dünya ötesinden soyutlanıp bu dünyada yoğunlaşmak, dünyevileşmektir. Mesnevî Nuriyede bu durumu “Dünyanın lezzetleri, zevkleri ve zinetleri, Halikimizi, Malikimizi ve Mevlamızı bilmediğimiz takdirde cennet olsa bile cehennemdir.” şeklinde dile getirmektedir. (Gülhan, 1997)

İslâm ekonomisi klasik iktisadın aksine kaynakların bolluğunu ve insan ihtiyaçlarının sınırlılığını esas aldığı için kıtlık yoktur. Dolayısıyla rekabete de gerek yoktur. Rekabete gerek olmaması bireye kolektivizm normu rehberlik etmektedir (Cunedioğlu, 2010).

Toplumsal anlamda kul hakkı Müslümanlık için çok önemli bir kavram olup, kapitalizm kul hakkı yiyerek ve ahlaksızlıkla gelişmiştir. Ahlaksızlığın en üstünde insan öldürme vardır ve kapitalizm insan öldürerek, insanları köleleştirerek gelişmiştir. Tabakoğlu Sombar'ın "Zengin olduk, çünkü kıtalar ve ülkeler bizim için ıssızlaştı. İnsanlar bizim için öldüler." sözüne atıfta bulunuyor. Katliamlar, köleleştirme, kıtaların boşaltılması olmasaydı, Aztek ve İnkâ medeniyetleri yok edilmeseydi kapitalizmde olmayacağını savunan Tabakoğlu sanayi devrimi gibi kapitalizmi ortaya çıkaran olayların İslam toplumunda çıkmadığı diye üzülemez çünkü o kendi süreci ve mantığı içinde ve belirtilen yollarla gerçekleştirilen sermaye birikimi ile ortaya çıkmıştır. Bu Müslümanların dolayısıyla Homo-İslamicus'un kabul edemeyeceği bir olgular zinciridir (Tabakoğlu, 2014).

Kapitalist yaşam tarzı maddi kazanımlara çok yüksek değer verir. Kapitalist yaşam tarzı yenilenemeyen doğal kaynakların tükenmesine, ormanların yok olmasına, çevre kirliliği ve ekolojik dengesizliklere yol açmaktadır (Khan, 1994: 5). İslam ise doğal kaynakların korunmasına önem göstermektedir. İslam'da inanan bir insan Allah'ın yeryüzünü imar görevinin bilinciyle kaynakların korunmasına önem gösterir.

Kapitalist ekonomilerde tüketici davranışları tüketicinin egemenliği bakımından açıklanır. Sevdiği bir şeyi serbest bir şekilde satın alabileceğini iddia etmektedir. Bu konuda hiçbir ahlaki kontrol yoktur (Khan, 1994: 14). İslâm'da ise tüketicinin egemenliğine sınırlar konmuştur.

Mal, hizmet, ihtiyaç ve fayda gibi terimler, her iki ilimde de aynı manayı ifade etmektedirler. İktisaden meşru görülebilen bir ihtiyaç, dinen gayr-i meşru sayılabilir. Bir ihtiyacı tatmini birisinde müspet ve olumlu karşılanırken, diğerinde ise menfi ve olumsuz sayılabilir. Grev, lokavt, işi yavaşlatma, bürokrasi, kırtasiyecilik, merkeziyetçilik, bütçe açığı, lüzumsuz tüketim, lüks ve israf, vasıtalı vergiler, faiz hadleri, ücret seviyesi gibi terimler enflasyona sebep olurken İslâm temelde bu kavramlara karşıdır. (Eskicioğlu) Yani Homo-İslamicus emirlere riayet ederse enflasyonist eğilimler yaşanmayacaktır.

Sabahaddin Zaim'e göre kapitalist bir toplumdaki insan, davranışlarını maddi güdülerle yönlendirilirken, İslâmî bir ekonomide insan, iktisadi kanunlarla normatif İslâmî ilkelerin sentezini özümsemiş "ahlak" sahibi biridir (Temelli, 2015: 48). İslâm'ın değer düzeni, tabii ve değişmeyen, insanın keyif ve iradesine bağlı olmayan, ahlaki ve toplumsal yasaların değer düzeni demektir (Gülhan, 1997). İslâm'ın ekonomik sistemi diğer ekonomik sistemlerden farklıdır. Ekonomik özgürlükler kapitalizmde çok geniş, sosyalizmde ise çok dardır. İslâm ekonomisi, ekonomik özgürlükleri en uygun biçimde kısıtlayan bir "üçüncü yol" oluşturur. İslâm ekonomisinde bireyler adalet ve dürüstlük ilkelerinden sapmayacağından, herkes aynı ekonomik adalet kavramı etrafında birleşeceğinden ekonomik sorunlar üzerine pek fazla tartışma çıkmayacaktır (Kuran, 2002: 81). Bu da toplumsal huzuru beraberinde getirecektir.

İslâm'da aşağıda verilen tüketicinin fayda fonksiyonunu İslami açıdan faydayı bizlere özetlemektedir:

(Maksimizasyon) $U = U_a(R), U_b [U_a(R), E, S], F(P)$

$Y = R + E + S$

$U =$ fayda fonksiyonu

$U_a =$ dünyevi yarar

$U_b =$ uhrevi yarar

$R =$ Girişimcilerin finansal ödülleri (kar)

$E =$ istihdam maliyeti (ücret ve benzeri)

$S =$ sosyal maliyet

$P =$ dindarlık derecesi

$Y =$ Üretim net değeri (El-Ashker and Wilson, 2006: 62).

Sonuç

Homo-Economicus terimi Neo-Klasik ekonominin önemli bir kavramıdır. Liberalizmin ekonomi anlayışı olan Kapitalizmin insan modelidir. İktisat ise sınırlı kaynaklarla

sınırsız insan ihtiyaçlarının nasıl karşılanacağıyla ilgilenen bilimdir. Kaynakların sınırlılığı ihtiyaçların sınırsızlığı seçim probleminde sebep olmaktadır. Kapitalizmin insan modeli olan Homo-Economicus bu doğrultuda faydasını maksimum yapacak şekilde seçimler yapmak zorunda. Homo-Economicus'un temel varsayımı insanların rasyonel hareket ettiridir. Yani var olan seçenekler arasında en doğru olanı seçme yeteneğine sahiptir. Ayrıca Homo-Economicus her türlü seçiminde özgürdür. Yani tercihlerinde istediği gibi hareket edebilir. Homo-Economicus tercihlerinde bencil hareket eden hedonist, pragmatist bir yaklaşıma sahiptir. Ona göre fazla olan iyidir ve mutluluğun temel ilkesi faydadır. Peki, fayda sadece kazanmakla, tüketmekle mi artar? Yardımlaşmanın, başkasını mutlu etmenin kişiye verdiği manevi haz faydanın başka bir boyutu değil midir? Ya da insan rasyonel seçim için yeterli bilgiye sahip midir? Bu ve bu gibi sorular Homo-Economicus'un tartışılmasına ve ona alternatif "sınırlı rasyonellik" yaklaşımları ortaya atılmasına neden olmuştur.

İslam'ın ekonomik sistemi hem kapitalizm hem de sosyalizmden ayrılan özellikler taşımaktadır. Kapitalizm ve sosyalizm batı orjinli sistemlerdir. Homo-Economicus Müslüman bireyi temsil edemez. En başta değer sistemi İslam'a aykırıdır. Bir kere Homo-Economicus'da değer sistemi yoktur. Faydayı maximum yapan her şey ekonomik rasyonaliteye uygundur. Helal, haram boyutunun olmadığı bir ekonomik insan tipi İslami hayata göre yaşamak isteyen bir Müslümana nasıl uygun olabilir ki? Bu yüzden İslam'ın değer yargılarıyla biçimlenmiş "Homo-İslamicus" olarak adlandırdığımız ideal insan "İnsan-ı Kâmil" ekonomik hayatta olmalı. Homo-İslamicus, Homo-Economicus'un aksine değer yargıları olan, diğergam, üretim ve tüketimde helal-haram boyutuna bakan, başkalarının haklarına riayet eden, daha fazla kazanma uğruna doğal kaynakları tahrip yerine Allah'ın yeryüzündeki halifesi olduğu bilinciyle dünyayı tahrip değil imar etme amacıyla yaşayan, mutlak anlamda mülkün O'nun olduğu bilinciyle dünya hayatına bel bağlamayan, işçi ve emekçiyi sömürü unsuru görmek yerine onların haklarına riayet eden, maddi kazanımlar yerine Allah'ın rızasını kazanmaya önem veren, rekabetten öte dayanışmaya vurgu yapan, emekle elde edilenin kutsal olduğuna inanan ve en önemli dünya hayatına aldanmayıp felaha erme düşüncesiyle ebedi hayata göre yaşayan bir insan tipidir.

Son olarak Cem Karaca'nın "Oğluma" isimli şarkısının şu mısralarını dikkatinize sunuyorum:

"Sımsıkı sev sen sevmeyi, Bazen almadan da vermeyi, İstanbul şehri malın olsa, Ölümünden öteye köy yok ya... Sultan Süleyman'a kalmamış, Ha babam dönen şu dünya, Babanın tapulu malı olsa, Keşfenin cebinde yer yok ya, Papazın eşşğini kovala dur, Alının külahını Veliye uydur, Aldat dur aldan dur, Oğlum hayat bu mudur, İşte ağaç işte deniz işte toprak işte hayat budur oğlum, İşte eller işte gayret işte ekmek işte hayat budur oğlum..."

Kaynakça

- AKYILDIZ, H. (2006) "Freud'cu, Liberal ve Marksist Kişilik Kuramlarının Türevi Olarak Toplum, İktisat ve Siyaset Teorileri", *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 11, 1-23.
- AKYILDIZ, H. (2008), "Tartışılan Boyutlarıyla Homo Economicus", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13, 29-40.
- ATİK, S. (2009) "Post Otistik İktisat Çerçevesinde Küresel Ekonomik Kriz ve Neo-Klasik İktisat İlişkisi", *EconAnadolu 2009:Anadolu Uluslararası İktisat Kongresi*, Eskişehir, Türkiye, 17-19 Haziran 2009.
- BASTIEN, C. and CARDOSO, J. L. (2005), "From Homo Economicus to Homo Corporativus: A Neglected Critique of Neoclassical Economics", *The Journal of Socio-Economics*, 36, 118-127.
- BENSON, P. L. et al. (1980) "Intrapersonal Correlates of Nonspontaneous Helping Behavior", *The Journal of Social Psychology*, 110, 87-95.
- CAN, Y. (2012) "İktisatta Psikolojik İnsan Faktörü: Davranışsal İktisat", *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 4 (2), 91-98.
- CANTEKİN, Ö. F. (2015) "Küreselleşme ve Eğitim: "Homo Economicus" Eğitim Anlayışının Dönüşümü", *Akademik Hassasiyetler*, 2 (4).

CUNEDİOĞLU, E. (2010) “Bir İktisadi Sistem Olarak İslâm”, <<http://www.iktisadiyat.com/2010/09/12/biriktisadisistemolarakİslâm/>> 15.01.2016 Günü Ulaşılmıştır.

DARICI, B. (2015) “Sürdürülebilir Kalkınma, Yavaş Şehir (Cittaslow) Anlayışı; Rasyonel İnsan’ın (Homo Economicus) Yeniden Sorgulanması”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:8, Sayı:40.

EL-ASHKER, A. F. and WILSON, R. (2006) *Islamic Economics: A Short History*, Boston/USA: Koninklijke Brill NV.

EREN, İ. (2012) “Girişimcilik ve Din: Temel Kaynakları Çerçevesinde İslâm’ın Girişimciliğe Bakışına Yönelik Bir Değerlendirme”, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, Cilt 7.

EREN, İ. (2013) “İslam’ın Ekonomik Yapısında İnsan Modeli: Homo Economicus ile Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18 (1), 367-384.

ESHEL, I., SAMUELSON, L. and SHAKED, A. (1998) “Altruists, Egoists, And Hooligans in A Local Interaction Model”, *American Economic Review*, 88 (1), 157-179.

ESKİCİOĞLU, O. İslâm Hukukunda Enflasyonla İlgili Bazı Meseleler, <<http://www.enfal.de/oe30.htm>>, 14.01.2016 Günü Ulaşılmıştır.

Faydacılık Nedir? <<http://www.turkcebilgi.com/faydac%C4%B1%C4%B1k>>, 15.01.2016 Günü Ulaşılmıştır.

GINTIS, H.(2000) “Beyond Homo Economicus: Evidence From Experimental. Economics”, *Ecological Economics*, 35, 311-322.

GÜLHAN, T. (1997) “Felsefi Arkaplanıyla İnsan ve Anlam Merkezli İlerleme”, *Köprü Dergisi*, Sayı:59-60. <<http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Sayi&SayiNo=59>>, 14.01.2016 Günü Ulaşılmıştır.

KARAHÖYÜK, M. (2013) “Din Ekonomi İlişkisi”, *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 16, 193-220.

KAHNEMAN, D. (2003) “A Psychological Perspective on Economics”, *The American Economic Review*, 93 (2), 162-168.

KHAN, M. A. (1987) “Methodology of Islamic Economics”, *Journal of Islamic Economics*, 1 (1), 17-32.

KHAN, M. A. (1991) “The Future of Islamic Economics”, *Futures*, 23 (3), 248-261.

KHAN, M. A. (1994) *An Introduction to Islamic Economics*, Islamization of Knowledge-15 Islamabad/Pakistan: International Institute of Islamic Thought and Institute of Policy Studies.

KHAN, M. A. (1995), “The State of the Art”, *The Third International Conference on Islamic Thought Toward Islamization of Disciplines*, Series No.6, The International Institute of Islamic Thought, Virginia.

KONOW, J. and EARLEY, J. (2007) “The Hedonistic Paradox: Is Homo Economicus Happier?”, *Journal of Public Economics*, 92, 1-33.

KUR’AN-I KERİM MEALİ (Diyaret İşleri Başkanlığının Kur’an Portalı ve Kur’an-ı Kerim 3.0 Programından)

KURAN, T. (2002) İslam’ın Ekonomik Yüzleri, Çev: Y. Tezgidetü, İstanbul: İletişim Yayınları.

KURTULMUŞ, N. (1989) “İki Farklı İnsan Modelinin Analizi: Ekonomik İnsan - Davranışçı İnsan”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası 17 (1-4), 167-187.

MANNAN, M. A. (1980) İslâm Ekonomisine Giriş, Çev. B. Zengin ve T. Ömeroğlu, İstanbul: Fikir Yayınları.

MCCABE, K. A., RİGDON, M. L. and Smith, V. L. (2003) “Positive Reciprocity And Intentions in Trust Games”, *Journal of Economic Behavior and Organization*, 52 (2), 267-275.

Nevevî, Riyâzus-Sâlihîn, <http://www.tahkik.org/wpcontent/uploads/2012/01/Riyazus_Salihin_Arabca_Turkce.pdf>, 01.04.2016 Günü Ulaşılmıştır.

PHELPS, C. D. (2001) “A Clue to The Paradox of Happiness”, *Journal of Economic Behavior and Organization*, 45 (3), 293-300.

Scarboro, C. A. “Ey Kapitalizm! Kara Sevdam!”, Çev. Barutçu, M., <http://www.derindusunce.org/wpcontent/uploads/2012/03/kapitalizm_kara_sevdam.pdf>, 03.03.2016 Günü Ulaşılmıştır.

KARAKOÇ, S. (2013) İslâm Toplumunun Ekonomik Strüktürü, 13.Baskı, İstanbul: Diriliş Yayınları.

SMITH, A. (1776) *Millîlerin Zenginliği*, Çev. Derin H., Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi, Genel Yayın No:1086, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

SWITZER, G. E. et al. (1995) “The effect of a School-Based Helper Program On Adolescent Self-İmage, Attitudes, And Behavior”, *Journal of Early Adolescence*, 15 (4), 429-455.

TABAKOĞLU, A. (2014), İslâm İktisadi ve Politik Ekonomi, Röp. Erdoğan A. <<http://www.dunyabulteni.net/servisler/haberYazdir/45494/haber>>, 15.01.2016 Günü Ulaşılmıştır.

TEMELLİ, C. (2015) “MÜSİAD’ın Söylem ve Pratiklerinde İslâm ve Kapitalizm İlişkisi”, *Ardahan Üniversitesi İktisadi*

ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 2, ss. 45-52

THOITS, P. A. and Hewitt, L. N. (2001) "Volunteer Work And Well-Being", *Journal of Health and Social Behavior*, 42 (2), 115-131.

WARDE, İ. (2010), *Islamic Finance in the Global Economy*, Second Edition, Edinburgh: Edinburgh University Press.

WHITE, M.D. (2004), "Can Homo Economicus Follow Kant's Categorical Imperative?", *Journal of Socio-Economics*, 33, 89-106.

YILMAZ, M. "Sen İnsansın, Homo-Economicus Değilsin!", <<http://www.derindusunce.org/wp-content/uploads/2014/06/sen-insansin.pdf>>, 03.03.2016 Günü Ulaşılmıştır.

ZAİM, S. (1978) "İktisadi Faaliyetlerde İslami Davranış Tarzı", *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, İstanbul Üniverİ sitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 227-241.

ZAİM, S. (2005) "İktisadi Kalkınmada Alternatif Arayışlar Sürdürülmeli", Röp. Sunar, L., *Sivil Toplum-Düşünce Araştırma Dergisi*, 3 (11), İstanbul: Başak Ofset.